

Ana Kaniški

samostalna istraživačica
independent researcher

Varaždin, Hrvatska

ana.kaniski@gmail.com
orcid.org/0000-0002-2482-4851

Pregledni rad
Subject review

UDK / UDC:
726.82(497.5 Varaždin)"19"
811.16-05 Jagić, V.

DOI:
10.17685/Peristil.66.8

Primljeno / Received:
14. 6. 2023.

Prihvaćeno / Accepted:
23. 12. 2023.

Prilog atribuciji nadgrobnoga spomenika obitelji Jagić u Varaždinu

On the Attributions of the Grave Monument
of the Jagić Family in Varaždin

APSTRAKT

Slavist Vatroslav Jagić dao je ubrzo nakon smrti supruge Sidonije, rođ. Struppi, podići spomenik nad njezinim posljednjim počivalištem. Naručio ga je 1914. godine. Na sjevernoj strani Pekla, najstarijeg dijela varaždinskog gradskog groblja, nad obiteljskom grobnicom stoji jednostavan crni mramorni obelisk. Isklesao ga je i potpisao slovenski kamenoklesar Feliks Toman. Na desnome kutu stoji brončana skulptura žene. Jagić u pismima svojoj obitelji i poznanicima iznosi porijeklo i opisuje tijek narudžbe, izradu i postav spomenika. Temeljem signature i podataka u prepisci razmatraju se dosadašnje dvije atribucije bronce hrvatskom kiparu Ivanu Rendiću i slovenskom kiparu Ivanu Zajcu.

KLJUČNE RIJEČI

Vatroslav Jagić, Sidonija Jagić rođ. Struppi, Feliks Toman, Ivan Rendić, Ivan Zajec, Caspar von Zumbusch

ABSTRACT

In 1914, following the death of his wife Sidonija née Struppi, Vatroslav Jagić, a scholar of Slavic philology, commissioned a monument for her final resting place. Located on the northern side of the oldest part of the Varaždin City Cemetery, a black marble obelisk with a bronze sculpture marks the Jagić family tomb. A woman in a richly pleated dress sits on the right corner of the plain obelisk, which is signed by the Slovenian stonemason Feliks Toman. Valuable information on the provenance, commission, creation, and installation of the monument can be found in extensive correspondence sent by Jagić to his family members and acquaintances. In light of its signature and the information in the correspondence, this article reviews two current attributions of the grave monument: to Croatian sculptor Ivan Rendić and Slovenian sculptor Ivan Zajec.

KEYWORDS

Vatroslav Jagić, Sidonija Jagić née Struppi, Feliks Toman, Ivan Rendić, Ivan Zajec, Caspar von Zumbusch

Slavist Vatroslav Jagić (Varaždin, 6. srpnja 1838. – Beč, 5. kolovoza 1923.) dao je po smrti svoje supruge Sidonije, rođ. Struppi († Beč, 26. siječnja 1914.), podići spomenik nad njezinim posljednjim počivalištem. Na sjevernoj strani najstarijeg dijela varaždinskog gradskog groblja, u dnu pločom prekrivene ukopane kripe stoji jednostavan obelisk od crnog švedskog mramora (sl. 1–3). Viša i šira baza nosi kvadar sa širim vijencem i sužavajućom prizmom. Naprijed na vrhu ima uklesan križ. Ispod se nižu secesijskom tipografijom uklesana i pozlaćena imena pokojnika. Pri dnu je posveta: POKOJNICIMA SPOMEN / SEBI UTJEHU / PODIGAO 1915. / VATROSLAV VIT. R. JAGIĆ.¹ Na desnom uglu vijenca nalazi se brončana figura. Bosonoga žena na desnome koljenu drži položene ruke, preklopljenih dlanova. Nosi draperiju kratkih rukava, širokih i dubokih nabora. Blago pognuta glava pokrivena joj je velom do pola leđa. Na realistički modeliranom pravilnom licu punijih obraza ističe se dugi nos širokih nosnica, tankog hrpta i uskog korijena. Diskretno modelirane arkade u kontrastu su sa zadebljanim rubovima vjeda poluotvorenih očiju. Ulegnuće ispod nosa ističe punije usne, bradu i plitki podbradak četvrtaste čeljusti. Lice uokviruju valovita kosa, razdvojeni čuperci na čelu te uvojci niz vrat i ramena. Iza sjetne i spokojne žene utopljene pod težinom draperije, sa stražnje strane obeliska, u dnu je uklesano ime kamenoklesara Feliksa Toman (Ljubljana, 9. travnja 1855. – Ljubljana, 19. prosinca 1939.), „F. TOMAN / LJUBLJANA”. Vatroslav Jagić u crtici u svojoj dvosveščanoj čiriličnoj knjizi, *Spomeni mojega života*, kratko navodi da je taj spomenik dao postaviti da „[...] time umiri svoje bolno srce a nezaboravnoj drugarici svojega života iskaže dužnu zahvalnost za njenu nesebičnu štedljivost, za savesni odgoj dece i za njenu neizmernu ljubav za mene.”² Rječitiji je u pismima i poštanskim kartama koje šalje članovima svoje obitelji i poznanicima, pišući podatke o porijeklu, narudžbi, izradi i postavu spomenika.³ U potrazi za umjetnicima koji će ga izraditi, Jagić se obratio Luki Pintaru, slovenskom književnom povjesničaru, jezikoslovcu i knjižničaru. Sudeći po prepisci, Pintar posreduje između Jagića i umjetnika: „Feliks Toman, klesar na Resljevi cesti [30], još je živ i bavi se sa svojim klesarskim zanatom. Prišao sam mu i pitao ga, koliko bi koštala ploča za zidanu grobnicu – nisam ništa pozitivno saznao rekavši mi da prvo mora znati veličinu ploče (duga, široka?), pravokutna ili okrugla,

1

Nadgrobnni spomenik obitelji Jagić, 1915., Gradsko groblje Varaždin

Gravestone of the Jagić family, 1915, Varaždin City Cemetery

(foto / photo: Ana Kaniški, 2022.)

2

Nadgrobnni spomenik obitelji Jagić, 1915., Gradsko groblje Varaždin, detalj

Gravestone of the Jagić family, 1915, Varaždin City Cemetery, detail

(foto / photo: A. Kaniški, 2022.)

3

Nadgrobnni spomenik obitelji Jagić, 1915., Gradsko groblje Varaždin, detalj

Gravestone of the Jagić family, 1915, Varaždin City Cemetery, detail

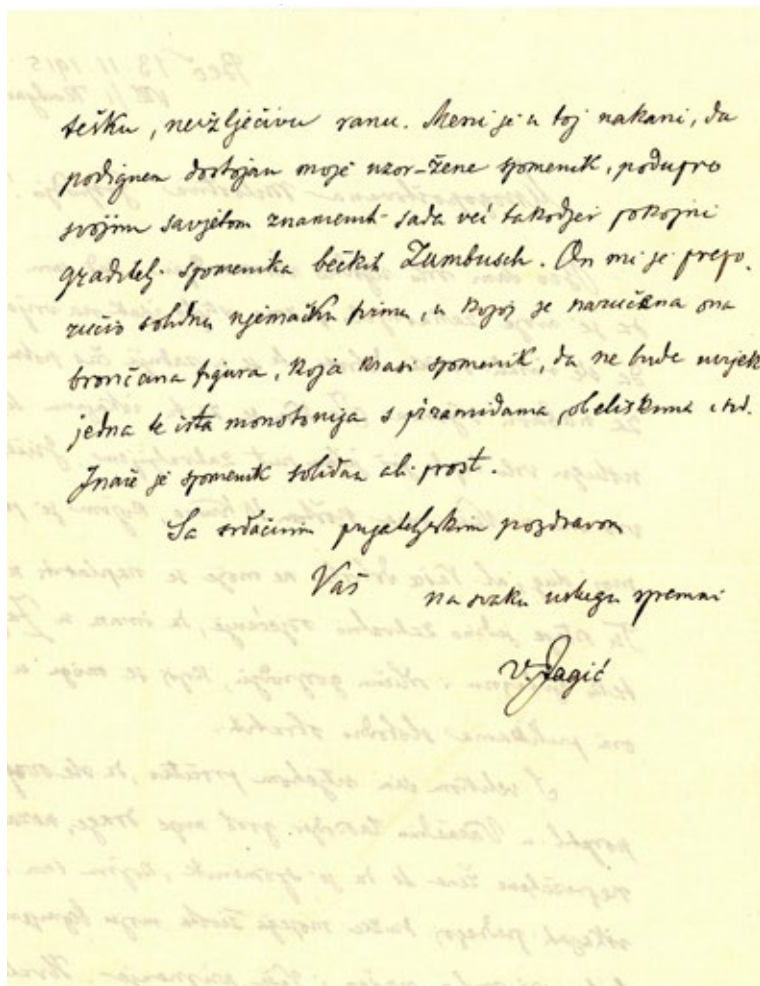
(foto / photo: A. Kaniški, 2022.)

s križem ili bez križa?, s okvirom (bronca) ili bez okvira? oblik (glatko ravan?) – Ploče bez rinkova iz običnog kraškog mramora izrađuje za 200 K, iz švedskog kamena za 620 K. Rinkovi (brončane karike 140–170 mm) stoje od 27 do 32 K svaki. Dao mi je popratne skice. Stoga molim da ih izaberete i provjerite i date mu točne podatke oko veličine, oblika i drugih detalja, pa se nadam da će Vam jasno reći cijene, pa da se s njim dalje možete dogovoriti.” Ta je vijest slavistu, piše Alojz Jembrih [1997.], ispisana 23. rujna 1910. godine.⁴ Nameće se pretpostavka da se je početkom 1910-ih godina raspitivao za izradu nadgrobne ploče hotеći urediti obiteljsku grobnicu, što je najzad proveo nakon smrti supruge.

Tijekom boravka u Trstu Jagić dopisnicom 18. travnja 1914. godine javlja zetu Milanu Rešetaru da je s kćerkom Stankom otputovao u Ljubljano, nadajući se da će „[...] spomenik biti lijep, prost ali pristojan i ne sasvim običan.”⁵ Nove vijesti donosi u pismu 4. listopada stričevoj kćeri Katici Hrupački u Ludbreg, jadajući se da spomenik neće biti podignut do kraja svibnja 1915. godine, „[...] jer ona figura u Njemačkoj ne može biti gotova prije konca ovoga mjeseca. A tada na zimu nema to više nikakova smisla. Ostaje dakle sve do proljeća, ako bude dobar bog tako milostiv, da to doživim, što bi mojim vječitim suzama za dragom pokojnikom bila velika utjeha.”⁶ Identičan i opširniji razlog javlja tri dana poslije rođaku, varaždinskom kanoniku Stjepanu Valdecu: „Ali rat pokvario je i te račune. Njemačka fabrika, koja ima izraditi brončanu figuru, nije još gotova, a kad se ne može biti k dušnom danu, tada nije zgodno da se negdje u Novembru ili decembru radi taj posao, kod kojeg ni ja ne bi mogao biti bojeći se zime. Zato sam se dogovorio, da odgodimo sve do proljeća. Možda će dragi bog biti toliko milostiv te me uzdrži na životu, dok ispunim i tu želju mojeg bolnog srca.”⁷ Svojoj poznanici Zlati Kiš-Šaulovečki u pismu 23. listopada 1914. godine piše: „I meni je vrlo žao, što ne mogu s dušnim danom biti u Varaždinu na grobu moje drage žene; ni spomenik, koji sam već o uskrsu naručio, još nije gotov te će moći biti postavljen istom u proljeće g. 1915.”⁸ Valdecu se ponovno jada u dopisnici od 1. ožujka 1915. godine, s nadom da će spomenik postaviti u travnju: „Bio sam toga radi prije mjesec dana u Ljubljani te ću do skora opet onamo.”⁹ Na Uskrs, 4. travnja pismom se žali sestrični Katici: „[...] mene čeka još jedna dužnost, da stavim spomenik na grobu moje drage Sidice. Na nesreću još

nije došao iz Njemačke onaj dio spomenika, koji se ondje radi, a kad će moći sve to iz Ljubljane biti prevezeno u Varaždin, bog sam znade. Računao sam odmah poslije uskrsa ali vidim, da će to jedva moći biti. Svakako mislim, kad dobijem glas, da se spomenik šalje u Varaždin, poći onamo, da budem kod toga tužnog obavljanja moje jedine još želje, koju imam dok sam živ. Ti si mi nešto govorila, da bi netko htio od roda dobiti onaj lijepi mali spomenik, koji je sada na grobu mojih roditelja”.¹⁰ U pismima Mariji Pintar, supruzi slovenskog jezikoslovca Luke Pintara, Jagić iznosi i svoje emotivno stanje usred iščekivanja spomenika. Boraveći u Beču 1. svibnja, Jagić joj se obraća na njemačkom jeziku: „Poštovana gospođo, cijenjena prijateljice! / Gospodin Toman stavlja moje strpljenje na najtežu kušnju. Dana 19. travnja napisao mi je da je figura stigla u Ljubljano; danas je 1. svibnja, a ja još ne znam je li završio spomenik i poslao ga u Varaždin ili nije! Čini se da čeka dok ne izbije rat s Italijom! Naravno da sam poslušao njegov savjet i ne mogu ići u Ljubljano. Ali sam očekivao da će mi otprilike reći koliko će trajati njegov rad na spomeniku i kada će ga poslati u Varaždin. Sve je to za mene tajnovito i naravno da ne znam kada bih trebao doći u Varaždin. [...]”¹¹ Pet dana poslije, tijekom boravka u Payerbachu, piše: „Poštovana gospođo, cijenjena prijateljice! Vječno sam Vam zahvalan na poruci koja mi sada sve objašnjava. Zapravo, poduzeće gospodina Tomana moglo je to već odavno učiniti, tada ne bih tjednima bio u nedoumici je li spomenik još u Ljubljani ili je već na putu. Iz Vaših riječi zaključujem da Toman još nije poslao spomenik. Zbog toga mi je jako neugodno, ne zbog vremena (to sada jednostavno nije bitno), već zbog događaja koji će uslijediti. Jer u Beču su ljudi vrlo pesimistični oko Italije i ako Italija krene protiv nas, bojim se da će željeznički promet obustaviti u privatne svrhe. Već sam razgovarao s Tomanom o teretnim automobilima. Nije mi odgovorio. To se vjerojatno ne može provesti iz Ljubljane. Ali mislim da bi Toman mogao poslati spomenik barem u Varaždin, jer ćemo sigurno morati dugo čekati dok tamo ne stigne vlakom. Da nema tog straha oko Italije, pričekao bih nekoliko tjedana dok g. Toman ne bude mogao otputovati u Varaždin. Jer i ja mislim da bez njega neće proći sve u redu. Iskreno Vas molim da sve moje brige prenesete gospodinu Tomanu; on će učiniti sve što smatra mogućim i izvedivim u danim okolnostima. Ali, još jednom bih Vam zahvalio na željno iščekivanom pojašnjenju. Sada barem znam

da ne moram svaki dan očekivati telegram. Ovo mi je iščekivanje bilo vrlo neugodno. [...] Molim Vas da kažete g. Tomanu da ne mogu otići iz Beča tijekom posljednjih dana Duhovskog tjedna (26-29. svibnja), zbog važnih akademskih sastanaka. Ali, ako spomenik dođe u Varaždin prije Duhova, najbolje bi bilo pričekati do početka lipnja. [...].”¹² U subotu 15. svibnja navečer dopisnicom javlja Katici da su mu telegramom javili da je spomenik prevezen, stoga planira doputovati u Varaždin u utorak, 18. svibnja, oko podne, „[...] te ostati ondje valjda dva-tri dana, t. j. do petka ili subote, svakako dotle, dok bude spomenik postavljen, na svoje mjesto.” Nastavlja s molbom neka javi njezini bratu da bi se oko preuzimanja starog spomenika dogovorio s upraviteljem groblja Hermanom Hallerom.¹³ U srijedu 19. svibnja razglednicom joj javlja da u Varaždinu boravi od 18. svibnja popodne i da još nije, niti zna, hoće li išta obaviti jer kamenoklesar nije došao iz Ljubljane.¹⁴ Dopisnicom u nedjelju 23. svibnja, javlja zetu da se u Beč

vratio u subotu u 11 sati navečer: „Putovao sam iz Čakovca preko Ugarske, da mogu barem u isti dan kući doći. Svuda zakašnjenja, navala svijeta strašna, uzrujanost velika. U petak bio sam u jutro i poslije podne na groblju te uživao od pogleda na lijep dostojanstven spomenik, radi kojega sam proživio mnogo nemirnih dana osobito ove posljednje nedjelje, gdje sam po kiši i oluji čitave sate stajao uz radnike te sa strahom gledao njihov napor da sve srećno obave, goloruke, najprimitivnijim sredstvima (poluga, valjak, i t. d.). Ali hvala bogu, sve je krasno i bez najmanje štete izvedeno. Babe, što se vraćale sa sajma u četvrtak mimo groblja, ljubile su noge figure te se pravdale, da li je to sv. Marija ili Margareta!”¹⁵

Pismom od 4. lipnja piše Milanu da mu je Haller poručio da su mjere obeliska točne (viši je za jedan centimetar) i moli ga da, kad uzme vremena, u bečki Postparkasse pošalje 2250 kruna.¹⁶ U pismu 11. srpnja kudi Katici što joj brat, zbog manjka novaca, nije dogovorio preuzimanje starog spomenika: „Nije dobro biti neiskren. Da je meni Malčička kazala pravi uzrok, za što tvoj brat ne može da uzme onaj spomenik, ja bih bio sve to, dok sam bio u Varaždinu, lijepo s Hallerom uredio te ga premeštaj ne bi bio ništa koštao, osim nove pločice za natpis. Kad sam na spomenik potrošio preko 5000 kruna, ja bih drage volje i taj trošak preuzeo.”¹⁷ U dvama se pismima prisjeća narudžbe. U pismu 28. kolovoza 1915. godine Katici dodaje: „Mi smo ga sa Stankom prošle godine poslije uskrsa u nacrtnu vidjeli u Ljubljani te nam se svojom solidnošću a uz to prostorom tako dopao, da ni u Beču nismo našli ništa ljepšeg. Preko godinu dana je trajalo da je spomenik došao iz Njemačke (figura) preko Ljubljane (gdje je izrađen obelisk) u Varaždin. I tu je opet bog htio ugoditi duhu moje drage žene te nam pomogao, da stavimo spomenik na određeno mjesto upravo prije nego što su radi rata s Italijom nastupile smetnje i zapreke u saobraćaju putem željeznice.”¹⁸ Pismom 13. studenoga 1915. godine zahvaljuje Zlati Kiš-Šaulovečki što je posjetila Sidonijin grob (sl. 4). Dodaje: „Mene je u toj nakani, da podignem dostojan moje uzor-žene spomenik, podupro svojim savjetom znameniti sada već takodjer pokojni graditelj spomenika bečkih Zumbusch. On mi je preporučio solidnu njemačku firmu, u kojoj je naručena ona brončana figura, koja krasí spomenik, da ne bude uvijek jedna te ista monotonija s piramidama, obeliskima itd. Inače je spomenik solidan ali prost.”¹⁹ Jagić pritom misli na svoga sugrađanina, kipara Caspara Clemensa

4
Pismo Vatroslava Jagića Zlati Kiš-Šaulovečki 13. studenoga 1915., Državni arhiv u Varaždinu (korespondencija Vatroslava Jagića) detalj

Letter from Vatroslav Jagić to Zlata Kiš-Šaulovečki on November 13, 1915, detail, State Archive in Varaždin (Correspondence of Vatroslav Jagić) detail

(foto / photo: Kruno Sudec)

Eduarda Rittera von Zumbuscha (Herzerbrock, 23. studenoga 1830. – Rimsting, 26. rujna 1915.), profesora studija kiparstva na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču i autora monumentalnih spomenika u Njemačkoj i Austriji.²⁰

Iz prepiske se doznaje da je Jagić svega jedan ili, najkasnije, dva mjeseca po smrti supruge uposlio Feliksa Tomana koji će kasnije izgraditi spomenik. Na to upućuje navod da ga je naručio oko Uskrsa i da je nacрте vidio u Ljubljani prije 18. travnja 1914. godine, najvjerojatnije kod kamenoklesara. U listopadu izvješćuje da će spomenik izraditi njemačka fabrika, najvjerojatnije lijevaonica, što znači da je savjet svojega sugrađanina prihvatio u proljeće, ljeto ili najkasnije ranu jesen. Također javlja o neprilikama tijekom Prvoga svjetskog rata koje su odgodile izradu bronce, implicirajući da se ima odliti u lijevaonici koja je unatoč okolnostima koje su u svakom pogledu bile nepogodne, nastavila s radom, vjerojatno lijevujući metal za ratne potrebe. Iako Jagić ne bilježi točan datum i mjesec, smatra se da je skulptura odlivena u proljeće 1915. godine, prije 19. travnja, kada je dopremljena u Ljubljanu. Spomenik ga je stajao preko 5000 kruna. S obzirom na to da zeta moli neka uplati 2250 kruna, a uplatu je vjerojatno izvršio u (najmanje) dva navrata, moguće kao predujam prije izrade i tri tjedna nakon postava spomenika. Moguće je i da je iznos dosegnuo i 5500 kruna. Ne zapisuje na koji točno dan postavlja spomenik, 19. ili 20. svibnja 1915. godine.

* * *

Istraživači srodnih humanističkih znanosti, najviše iz lingvistike i književnosti, usredotočili su se na Jagićev život i znanstveni rad. Nadgrobnii spomenik navodili su kao primjer spomenika posvećenih slavistu. Među njima je i Alojz Jembrih [1997.], koji donosi iznad citiranu prepisku između Jagića i Pintera koja sadrži podatke o spomeniku.²¹ Zbog opsega ovog rada, ističe se doprinos istraživača koji su o spomeniku pisali iz povijesno-umjetničkoga suda. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti je povodom tridesetogodišnjice smrti slavista 1953. godine, objavila *Korespondenciju Vatroslava Jagića*. Za višesveščanu knjigu, gore citiranu Jagićevu prepisku koja se tada nalazila u varaždinskom muzeju, za tisak je prepisao i pripremio Krešimir Filić. Uz navedeno pismo Zlati Kiš-Šaulovečki pretpostavio je da Jagić piše o njemačkom umjetniku, kiparu Karlu von Zumbuschu.²² Povodom tridesetogodišnjice

podizanja spomenika slavistu u gradskom parku, Krešimir Filić [1968.] u svojoj knjizi *Lik Vatroslava Jagića* ukratko, na temelju te prepiske, iznosi podatke o spomeniku, ali ne navodeći pismo u kojem se spominje Zumbusch.²³ Prepiska je 1968. godine predana današnjem Državnom arhivu u Varaždinu.²⁴ Povodom obilježavanja sto pedeset godina Jagićeva rođenja, Ljerka Šimunić [1988.] je izložbom i katalogom prikazala život, djelo i bogatu ostavštinu toga slavista koju su članovi njegove uže i šire obitelji poklonili Gradskom muzeju Varaždin.²⁵

„Jedino” Ivan Rendić

Pišući o kiparu Rudolfu Valdecu, koji je nakon Jagićeve smrti bio angažiran da izradi kiparska djela s portretom tog erudita (spomen-ploču, plakete, spomen-popsrje i prijedlog za spomenik), Ana Adamec [2001.] dodaje da je na Jagićev grob postavljen: „[...] jednostavni mramorni kvadar bez portreta, ispred desnog ugla posjednut je ženski lik u bijelom mramoru, izvrsne obrade, analizom svih elemenata može biti jedino djelo kipara Ivana Rendića. Nepoznato je i tko je naručio ovaj spomenik [...]”²⁶ Enes Quien [2012.] je u disertaciji o Valdecu naveo prethodničko mišljenje, primijetivši ipak da ta tvrdnja nema oslonac u dokumentaciji.²⁷ Iako nije navela kojom se vrstom analize služila kod proučavanja svih elemenata, Adamec je svoj sud najvjerojatnije temeljila na komparativnoj analizi Rendićeva stvaralaštva. Zabuna oko materijala i tehnike čak ne isključuje usporedbu bronce s kiparevim opusom, jer je Rendić, upozorio je Duško Kečkemet [1969.], radove modelirao u glini te ih prema modelu dao isklesati ili odliti.²⁸ Spomenik se uspoređuje temeljem triju kriterija: prema tipu spomenika, smještaju figure u odnosu na cjelinu i položaju njezina tijela, te detaljima lica. Ivan Rendić (Imotski, 27. kolovoza 1849. – Split, 29. lipnja 1932.) autor je arhitektonskih djela, javnih i nadgrobnih spomenika, portreta, religioznih i žanr-skulptura, koje je u posljednja tri desetljeća 19. stoljeća stvarao u duhu akademizma i realizma, a u prva tri desetljeća 20. stoljeća, u duhu secesije.²⁹ Imajući na umu tipologiju Rendićevih nadgrobnih spomenika, a koju je usustavio Kečkemet [1969.],³⁰ varaždinski bi spomenik bio spoj alegorijske figure i jednostavnog obeliska. Formu obeliska Rendić je rabio za nadgrobnii spomenike Mati Antunu Relkoviću (1880.), obitelji Andreis (1921.) i za *Spomenik palim ratnicima* (1924.) u Prijepolju.³¹ Niski položeni kvadri jakih

5
Ivan Rendić,
Nadgrobní
spomenik
Stevana
Ivankovića,
detalj: alegorija
Hercegovke,
1883.,
pravoslavno
groblje u Trstu

Ivan Rendić,
Tombstone of
Stevan Ivanković,
detail: allegory
of Hercegovina,
1883, Orthodox
cemetery in
Trieste

(preuzeto
iz / source:
Kečkemet,
Ivan Rendić,
226)

6
Ivan Rendić,
Alegorija
Hercegovke,
1924., za
nedovršeni
Mauzolej Frana
Petrinovića na
Supetru

vijenaca nose središnji uspravni kvadar gornjih stranica odrezanih bridova koji nosi sužavajuću prizmu s uklesanim križem na vrhu. Tendenciju da stojeću žensku figuru stavi bočno uz sarkofag i ispred postolja pokazuju spomenici Ivanu Perkovcu (1875.), Petru Preradoviću (1879.) i Anti Starčeviću (1903.).³² Sjedeći ženski lik prisutan je na spomeniku Carmeli Dall'Asta-Mohović (1900.) na riječkom i, kao alegorija *Vjere*, na spomeniku obitelji Katalinić (1901.), nekoć na sustipansko-me groblju. Ženski lik javlja se i kao gologruda alegorija *Uspomene* u Mauzoleju Franje Borellija (1886. – 1888.) na zadarskom groblju;³³ te marmorna alegorija *Um* koja sjedi na brodskoj elisi u atriju tršćanske palače Lloyd (1887.). Brončani odljev sadrenoga modela (koji je kipar ponio sa sobom prilikom preseljenja iz Trsta na Brač, 1921.), stoji u dvorištu supetarske Galerije Ivan Rendić (sl. 7–8).³⁴ Sve su to mlade spokojne, sjetne i kontemplativne žene koje sjede na uglu postolja. Veliki i napuhnuti raskošni nabori skrivaju njihova bedra i noge, otkrivajući im tek bosa ili obuvena

Ivan Rendić,
*Allegory of
Hercegovina*, 1924,
for the unfinished
Mausoleum of
Fran Petrinović in
Supetar

(preuzeto
iz / source:
Kečkemet,
Ivan Rendić
[ALU], 177)

stopala. Tešku draperiju nosi i *Hercegovka* koja pleće vijenac i sjedi nad sarkofagom na spomeniku Stevana Ivankovića (1883.) na pravoslavnom groblju u Trstu (sl. 5) kao i njezin ponovljeni lik za nedovršeni mauzolej Frane Petrinovića na supetarskom groblju (1924.).³⁵ Varaždinska žena s njima dijeli gotovo identičan položaj tijela, a – i – još – voluminozne tkanine i njoj obgrljuje bokove i lučnim naborima premošćuje bedra, kao kod *Hercegovke* (sl. 6).

Ženske figure imaju pokriveno pognute glave. *Um* nosi kapu dubokog oboda prošivenog usporednim kružnim šavovima, a drugim se figurama veo u dva-tri preklopa nabrao na tjemenu. Ožalošćenju Bogorodici na mramornom reljefu *Pietà* na mauzoleju Frana Kalistera (1902. – 1903.) na tršćanskom groblju,³⁶ glavu štiti veo navučen iznad čela. Varaždinska bronca, *Hercegovka* i alegorija *Um* imaju pravilna lica s dugim nosom, punim usnama i poluotvorenim očima, debljih vjeđa kod trepavica. Bronca i *Um* dijele identične kaskadne kovrče niz vrat i razdvojene čuperke kose nad

7

Ivan Rendić,
*Alegorija
Uma*, brončani
odljev prema
sadrenom
modelu za
kameni lik,
1887.

Ivan Rendić,
*Allegory of the
Mind*, bronze
cast based on a
plaster model for
a stone figure,
1887

(foto / photo:
Ivana
Vukasović-
Lončar, 2023)

8

Ivan Rendić,
*Alegorija
Uma*, brončani
odljev prema
sadrenom
modelu za
kameni lik,
1887.

Ivan Rendić,
*Allegory of the
Mind*, bronze
cast based on a
plaster model for
a stone figure,
1887

(foto / photo:
I. Vukasović-
Lončar, 2023)

čelom. Jednako je modelirana odjeća nad grudima: kod *Uma* nalikuje marami preklapljenom ispod vrata, kod bronce rubu haljine nabranom u tri polukružna preklopa koji pokrivaju dekolte. Ove su sličnosti možda navele Anu Adamec da u varaždinskoj bronci vidi Rendićeve ruke.

Izravna veza između Jagića i Rendića nije utvrđena. Posrednu su mogli uspostaviti kulturni krugovi Beča i Varaždina, moguće i Trsta gdje se je kipar proslavio izradom nadgrobnog spomenika Stevana Ivankovića na pravoslavnom groblju. Interes austrijske metropole pobudio je izvedbom spomenute alegorije *Um* za tršćansku palaču Lloyd, te projektom za spomenik u povodu petsto godina pripojenja Trsta Habsburškoj Monarhiji (1887.).³⁷ On u metropoli boravi prilikom izlaganja radova u Domu umjetnika (krajem 1879. i početkom 1880.), čekanja audijencije s carem Franjom Josipom I. kojega je došao portretirati (1898.) i modeliranja poprsja kapetana Nike Dubokovića (1913.).³⁸ Ne može se znati jesu li dvojica ukrstili puteve u Beču, u kojem je Jagić živio i radio od 1886. godine. Niti

je li se naručitelj o kiparu raspitivao u Varaždinu, za kojeg je Rendić izradio *Spomen-poprsje carice Sisi* (1900.).³⁹

Raznolika kiparska i arhivska ostavština Ivana Rendića, na osnovi koje je Kečkemet [1969.] detaljno prikazao umjetnikov život i opus, sadrže kiparev osvrt na stvaralačke okolnosti tijekom Prvog svjetskog rata: „[...] imao sam toliko mnogo unosnih narudžaba, kao još nikada prije, ali na žalost ni na jednoj radnji nisam mogao raditi. Uzrok je bio taj što su svi sposobni radnici bili dignuti u vojsku, a potrebnoga materijala, bronce i ostalog, nije se moglo nabaviti ni za kakvu cijenu.” Kečkemet piše da je Rendić skoro čitavu 1914. godinu odležao zbog bolesnih očiju koje su „[...] mu u starijim godinama onemogućile svaki rad i dovele ga do potpunog sljepila [...]”.⁴⁰ Kipareva izjava osporila bi tvrdnju da je autor bronce. Ipak, spoznaja da mu hrvatska historiografija treba pribrojiti radove u Sloveniji, poput nadgrobnoga spomenika Alice Glanzmann (1893.) na groblju u Tržiču,⁴¹ dopušta hipotezu da je varaždinska

bronca mogla nastati osnovom njegovih radova, što bi obrazložilo navedene podudarnosti. Sve dok je buduća istraživanja potpuno ne ospore, tvrdnja Ane Adamec ostaje otvoreno pitanje.

Ivan Zajec, štíćenik Feliksa Toman

O Jagićevom nadgrobnom spomeniku kao primjeru umjetnički izvedene grobnice, Miroslav Klemm [2007.] je naveo: „To veoma kvalitetno kiparsko djelo izvedeno u bronci, oblikovano s istaknutim realizmom u kompoziciji i detaljima rad je slovenskog kipara Ivana Zajca kojem je Feliks Toman bio prijatelj i zaštitnik. Finoća oblikovanja glave kipa daje naslutiti da se možda ne radi o personifikaciji žalosti već o portretu pokojnice.”⁴² Tom je navodu u tiskovini *Nepoznata lica Varaždina* dodao 1915. godinu, kao vrijeme izrade skulpture.⁴³ Sluti se da je autorom bronce smatrao slovenskog kipara Ivana Zajca (Ljubljana, 15. srpnja 1869. – Ljubljana, 30. srpnja 1952.) na temelju dugogodišnje suradnje između članova dviju obitelji. Tu atribuciju slovenskim autorima prenijela je i Magdalena Lončarić [2008.] u svojem prikazu varaždinskoga groblja.⁴⁴

Toman je obitelj kamenoklesara bavarskog porijekla, dokumentirana od sredine 18. do polovine 20. stoljeća.⁴⁵ Kamenoklesarsko poduzeće koje je tad bilo najveće u Ljubljani, piše Mateja Breščak [2022.], s Feliksom je doživjelo procvat krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Obitelji su povezivala zvanja obojice očeva, kipara i kamenoklesara. Kipar Franc Ksaver Zajec (Sovodnj, 4. prosinca 1821. – Ljubljana, 8. veljače 1888.) i Feliksov otac Ignacije mlađi bili su prijatelji i suradnici. Ignacije mlađi, kum Frančevoj djeci, umro je u godini rođenja Ivana Zajca, pa je Ivana krstila Ignacijeva druga žena, Antonija Toman. Po smrti Franca Ksavera (1888.), Feliks je preuzeo skrb o osamnaestogodišnjem Ivanu. Te je godine Ivan upisao obrtnu školu u Beču, a od 1889. do 1896. godine pohađao studij kiparstva na tamošnjoj Akademiji. Iz dinamičnog života koji je uslijedio, ističe se da se je 1908. godine vratio iz Pariza u Ljubljanu, a zbog neodgovarajućih uvjeta za rad 1910. seli u Trst, po kratkom bivanju u Dubrovniku odlazi u Split i 1913. godine u Rim gdje kratko radi u Meštrovićevom atelijeru.⁴⁶

Feliks Toman i Ivan Zajec dvadeset su godina surađivali u izradi arhitektonskih i kiparskih djela u slovenskim zdanjima. Zaštitnik je štíćeniku po očevoj smrti, osigurao prvi samostalni rad, mramorne anđele (1880.) za Tomanov neorenesansni

9

Ivan Zajec,
Spomenik
Francu Prešernu,
1902/5., detalj,
Trg Franca
Prešerna u
Ljubljani

Ivan Zajec,
Monument to
France Prešeren,
detail, 1902–1905,
France Prešern's
Square in Ljubljana

(foto / photo:
A. Kaniški, 2023)

oltar na Rožniku u Ljubljani.⁴⁷ Izradili su neobarokni glavni oltar (1899.) u župnoj crkvi u Budanju,⁴⁸ neoromanički *Nadgrobni spomenik župnika Martina Malenška* (1906.) uz crkvu sv. Križa na ljubljanskom groblju Žale,⁴⁹ neogotički glavni oltar (1908.) župne crkve u Mengešu,⁵⁰ svetačke figure nad zabatom pročelja župne crkve u predjelu Šutna u gradu Kamnik,⁵¹ te *Nadgrobni spomenik obitelji Grajzer-Hafner* (1910.) na Žalama.⁵² Obojica su, s drugim umjetnicima, angažirani za izradu opreme za novu zgradu djevojačkoga lica *Mladika*; za lunetu nad bočnim ulazom Zajec je izradio reljef s plešućim ženskim figurama (1909.).⁵³ Za mauzolej veletrgovca i veleposjednika Ivana Nepomuka Majdiča (1910.) u Prešernovu gaju na kranjskom groblju koji je izradio Toman, Zajec je izveo secesijske reljeфе *Andela mira* (za lunetu nad ulazom) i *Uznesenje* (za interijer); u svom je trščanskom ateljeu između 1910. i 1911. godine izradio modele koji su u kamen prenijeli u Tomanovoj radionici.⁵⁴ Šezdesetogodišnje Zajčevo stvaralaštvo čine

javni i nadgrobní spomenici, portreti, religiozne i žanr-skulpture. Mateja Breščak [2018.] piše: „Neujednačeno je stvarao u stilu akademskoga realizma, neobaroka, neoklasicizma i nesuvereno pod utjecajem secesije, odnosno, modernizma.”⁵⁵ S varaždinskom broncom mogao bi se usporediti brončani lik *Muze na Spomeniku Francu Prešernu* (1902/5.), na glavnom trgu u Ljubljani (sl. 9).⁵⁶ Nad trostepeničastom postamentu uži kvadar nosi viši u obliku odsječka stijene. Sličnog položaja tijela sjedi nad desnim uglom, ali dublje, držeći se desnicom za rub kako bi lovorikom u povišenoj ljevici nad glavom pjesnika, nadahnjivala i slavila književnika. Gologrudo tijelo obavija drugačija draperija, mokri plići nabori ocrtavaju različito privučene noge. Veo vijori na vjetru i u obliku trokuta širi se iza leđa. Jagićeva bronca dijeli položaj tijela i draperiju s Bogorodicom na reljefu *Svete Obitelji* (1894.) u franjevačkoj crkvi u Ljubljani (sl. 10).⁵⁷ Sjedi na kubusu, manirističkog tijela nagnutog naprijed i s privučenim nogama, dok joj je lijeva noga oslonjena na podnožje. Duboki nabori haljine prate desnu nogu, ocrtavaju grudi, obgrljuju bokove. Veo joj pada niz vrat i leđa. Muza i svetica aktivne su figure. Melankolijom odiše žena uz *Nadgrobní spomenik obitelji Kalmus* na Žalama (1929.). Međutim, statični lik nosi haljinu skromnih nabora oko struka i veo koji usporednim plitkim naborima prati leđa i desnicu, ali otkriva mišićavu ljevicu. Ne može se znati je li Zajec sjetna lica oblikovao prema osobi ili mašti jer, obrazlaže Sonja Žitko [1997.], u licima modeliranim pogotovo nakon prijelaza u 20. stoljeće kada su ožalošćeni likovi individualizirani, ponekad je teško razlučiti između personifikacije žalosti, alegorijske figure ili portreta tugujuće supruge.⁵⁸ Varaždinska bronca dijeli sjetu i nos s *Portretom Trščanke* (1911.) koji je Zajec modelirao prema licu stvarne osobe (sl. 11).⁵⁹ Vidljive su razlike u detaljima lica, od uvučene donje usne i male okrugle brade, preko otvorenih očiju natečenih donjih vjeđa, do izraženih ravnih očnih lukova.

Ivan Zajec u osvrtu na svoj život i stvaralaštvo navodi neke radove, a među tim nabrojenim ne čita se o Jagićevom spomeniku.⁶⁰ U disertaciji o Zajcu i znanstvenoj monografiji u obliku kataloga izložbe, Breščak [2022.; 2023.] donosi nova saznanja o kiparevom životu, opusu i suradnji sa skrbnikom, koja ne govore u prilog tvrdnji da je autor bronze, jer nije pronašla vezu između Zajca i Varaždina. Iznoseći njegovu sudbinu tijekom Prvoga svjetskog rata, Breščak [2018.] navodi da u Rimu

10

Ivan Zajec, *Sveta Obitelj*, detalj s Bogorodicom, 1894., tabernakul oltara u Loretskoj kapeli franjevačke crkve u Ljubljani, crtež Gašpara Porenta

Ivan Zajec, *Holy Family*, detail with the Virgin Mary, 1894, altar tabernacle in the Loretto Chapel of the Franciscan Church in Ljubljana, drawing by Gašpar Porent

(preuzeto iz / source: *Dom in svet*, 310)

boravi od travnja 1913. do 1915. godine kada su ga talijanske vlasti kao austrijskog državljanina odvele na prisilni boravak na Sardiniju, pa se u Ljubljani vraća u ljetu 1919. godine.⁶¹ Justinovo [1949.] bi prisjećanje da je Zajec interniran u ljetu 1915. godine,⁶² dopustilo moguće autorstvo, izradu skica/modela za boravka u Rimu. U to sumnja Breščak [2022.], zbog spora između Zajca i Tomana oko narudžbe reljefa za Majdičev mauzolej, a koji je doveo do kaznenoga postupka i završio prekidom njihove suradnje.⁶³

Buduća istraživanja

Vatroslav Jagić u pismu poznanici Zlati piše da je bronca naručena i odlivena u njemačkoj „firmi”. Nejasno je misli li pritom na to da je ljevaonica izradila i nacrt za sjedeći ženski lik koji je odlila, ili je samo odlila postojeću tipsku grobljansku figuru. U oba slučaja, to implicira bilješka o savjetu sugrađanina iz čega se izvodi premisa da je možda na samom početku spomenik zamišljen u obliku obeliska, te da je poslije Jagić odlučio

11.

Ivan Zajec,
*Portret
Tršćanke*, 1911.,
Narodna galerija
u Ljubljani

Ivan Zajec, *Portrait
of a Trieste
Woman*, 1911,
National Gallery in
Ljubljana

(foto / photo:
Bojan Salaj)

„monotoniju” razvedriti figurom. Ostaje nejasno i je li ljevaonica odradila lijevanje prema zamisli drugog autora – to pitanje otvaraju postojeće atribucije bronce. Komparativna analiza pokazuje podudarnosti s opusom hrvatskog kipara, a arhivski spisi ne podupiru autorstvo slovenskog kipara. U potrazi za autorom bronce buduća bi istraživanja trebala ići u smjeru arhivskih spisa Feliksa Toman i njemačke ljevaonice, kao i prepiske Caspara von Zumbuscha (ako je ljevaonicu preporučio pismom), te prepiske Jagića i Luke Pintara.

BILJEŠKE

- 1 Moguće je da je kratica nastala prema prijevodu njemačke sintagme „Hofrat Ritter”, koju Jagić, nakon što je dobio plemstvo, koristi na svojoj posjetnici. Državni arhiv u Varaždinu. [0635] Jagić, Vatroslav. Kutija 1. *Korespondencija Vatroslava Jagića*.
- 2 Jagić, Vatroslav. *Spomeni mojega života. Svezak II*. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1934., 305.
- 3 Državni arhiv u Varaždinu, *Korespondencija*. Zbog dostupnosti vidi: *Korespondencija Vatroslava Jagića. Knjiga 1*. Petar Skok, ur. (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1953.)
- 4 „Feliks Toman, kamenosek na Resljevi cesti, je še živ in izvršuje svojo klesarsko obrt. Stopil sem k njemu ter vprašal, koliko bi stala ploča na zidano grobnico – izvedel nisem nič pozitivnega, češ da mora prej znati velikost ploče (dolga, široka?), kičkasto ali bokasto, s križem ali brez križa?, z okvirom (Bronz) ali brez okvira? obliko (gladko ravna?) – Pločo brez rink iz navadnega Kraškega marmora napravi za 200 K, iz švedskega kamena za 620 K. Rinke (obroči iz bronce 140–170 mm) stanejo od 27 do 32 K komad. Dal mi je priložne skice. Prosim torej, da si izberete in prevdarite ter da mu podaste točne številke glede velikosti, pa tudi naznanite obliko in druge podrobnosti, tedaj Vam bo, upam, jasno povedal cene v številkah, da bo mogoče se dalje z njim pogajati.” Alojz Jembrih, *Hrvatsko-slovenske književno-jezične veze* (Čakovec: Zrinski, 1991.), 157 (bilj. 35). Autorica zahvaljuje Alojzu Jembrihu što ju je uputio na njegovu knjigu.
- 5 Skok, *Korespondencija*, 66. Prilikom citiranja zadržane su posebnosti Jagićeva izražavanja, kao i pravopisne greške.
- 6 Skok, *Korespondencija*, 311–312.
- 7 Skok, *Korespondencija*, 348.
- 8 Skok, *Korespondencija*, 377.
- 9 Skok, *Korespondencija*, 349.
- 10 Skok, *Korespondencija*, 313–314.
- 11 „Wien d. 1. Maj 1915 / VIII. Kochgasse 15 / Sehr geehrte gnädige Frau, Hochgeschätzte Frundin! / Herr Toman setzt meine Geduld auf die härteste Probe. Am 19. April schreibt er mir, die Figur sei in Laibach angekommen; heute zählen wir den 1. Maj und ich weiß noch nicht, ob er das Denkmal fertig gemacht und nach Warasdin expeditiert hat oder nicht! Es scheint zu warten, bis der Krieg mit Italien ausbricht! Selbstverständlich folgte ich seinen Rat und kan nicht nach Laibach. Aber ich hatte erwartet, daß er mir mitteilt, wie viel Zeit ungefehr seine Arbeit and dem Denkmal in Anspruch nehme und wann er das nach Warasdin schicken wird. Alles das bleibt für mich ein Geheimnis und natürlich weiß ich nicht, wann ich nach Warasdin kommen soll. [...]” Jembrih, *Hrvatsko-slovenske književno-jezične veze*, 157–158. Vidi pismo br. 12. U knjizi i u ovom radu zadržane su Jagićeve pravopisne i gramatičke greške. Na prijevodima s njemačkoga jezika autorica zahvaljuje Mladenu Miškiću.
- 12 „Payerbach, 6. 5. 1915 / Sehr geehrte gnädige Frau, hochgeschätzte Freundin! / Ich bin Ihnen unendlich dankbar für die Mitteilung, die mir jetzt alles erklärt. Das hätte in der Tat das Bureau des Herrn Toman schon längst machen können, dann wäre ich nicht Wochen in der Ungewissheit gewesen, ob das Denkmal noch in Laibach oder schon unterwegs ist. Aus Ihren Worten schließe ich, daß Toman das Denkmal noch nicht abgeschickt hat. Das ist mir sehr peinlich, nicht wegen des Zeitpunktes (dieser ist nur jetzt schon ganz gleichgültig), sondern wegen der möglicher Weise bald eintretenden Ereignisse. Denn in Wien ist man bezüglichst Italiens sehr pessimistisch und wenn Italien gegen uns geht, so fürchte ich, werden die Eisesbahnen für den Privatverkehr ganz den Betrieb einstellen. Ich sprach schon zu Toman von Lasten-automobil. Er gab mir

- keine Antwort. Wahrscheinlich ist das von Laibach aus nicht ausführbar. Doch glube ich könnte Toman Immerhin das Denkmal nach Warasdin schicken, da man gewiss längere Zeit wird warten müssen, bis es mit der Bahn dort ankommt. Wenn nicht diese Befürchtung wegen Italien wäre, würde ich gern auch mehrere Wochen warten, bis Herr Toman in der Lage sein wird, die Reise nach Warasdin anzutreten. Denn auch ich bin der Ansicht, daß es ohne sein Dabeisein nicht gut gehen wird. Ich bitte Sie innigst, alle diese meine Bedenken, Herrn Toman mitzuteilen, er mag alles das tun, was er nach Umständen für möglichst und ausführbar hält. Ihnen aber danke ich nochmals für die so gespannt erwartete Aufklärung. Jetzt weiß ich wenigstens, daß ich nicht jeden Tag ein telegram erwarten muß. Diese Erwartung war für mich sehr peinlich. [...] Ich bitte Sie Herrn Toman zu sagen, daß ich in der letzten Tage der Pfingstwoche (26.-29. 5.) nicht von Wien fortkommen kann. Da habe ich wichtige akademische Sitzungen. Wenn aber vor Pfingsten das Denkmal nach Warasdin kommt, dann wäre es gut lieber bis Anfang Juni zu warten. Ich fühle mich auf dem Lande in voller Einsamkeit ganz wohl, bin weniger den Aufregungen ausgesetzt, kann mich schonen, um meinen letzten Wunsch dort noch zu erleben." Jembrih, *Hrvatsko-slovenske književno-jezične veze*, 158-159. Vidi pismo br. 13.
- 13 Skok, *Korespondencija*, 314. Filić pismo datira 16. svibnja 1915. godine. Iako je poštanski žig s datumom nečitak, subota je padala na 15. svibnja, a prema tom se datumu slažu i ostali dani koji se navode u daljnjoj prepisci.
- 14 Skok, *Korespondencija*, 315.
- 15 Skok, *Korespondencija*, 99.
- 16 Skok, *Korespondencija*, 99.
- 17 Skok, *Korespondencija*, 315.
- 18 Skok, *Korespondencija*, 316-317.
- 19 Skok, *Korespondencija*, 378.
- 20 Autor spomenika kralju Maksimilijanu II. (1866.) u Münchenu, a u Beču carici i kraljici Mariji Tereziji Habsburško-Lotarinskoj (1872. - 1899.), Ludwigu van Beethovenu (1880.), te konjaničkih spomenika grofu Radetzkom i nadvojvodi Albertu (1898. - 1899.). Caroline Mang, „Habsburgerdenkmäler in den ehemaligen Kronländern der Habsburgermonarchie - Stationen vom Historismus zur unendlichen Geschichte," *Peristil* 65 (2022.): 116.
- 21 Jembrih, *Hrvatsko-slovenske književno-jezične veze*, 157-159.
- 22 Skok, *Korespondencija*, 378.
- 23 Krešimir Filić, *Lik Vatroslava Jagića* (Varaždin: Krešimir Filić, 1968.), 101.
- 24 Podatak prema kustosici Jeleni Rančić, voditeljici Zbirke ostavština Jagić-Kukuljević Gradskog muzeja Varaždin.
- 25 Ljerka Šimunić, *Vatroslav Jagić: uz 150. obljetnicu rođenja: Izložbeni salon Galerije slika Varaždin, 6-13. listopada 1998.* (Varaždin: Gradski muzej Varaždin, 1988.), s. p.
- 26 Ana Adamec, *Rudolf Valdec* (Samobor: A. G. Matoš, 2001.), 105.
- 27 Enes Quien, „Kipar Rudolf Valdec: život i djelo (1872.-1929.)," (doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2012.), 246.
- 28 Duško Kečkemet, *Ivan Rendić: život i djelo* (Supetar: Skupština općine Brač Savjet za prosvjetu i kulturu Supetar, 1969.), 195.
- 29 Kečkemet, *Ivan Rendić*, 197.
- 30 Kečkemet, *Ivan Rendić*, 218.
- 31 Kečkemet, *Ivan Rendić*, Relković: 316-317 (kat. br. 48), 490 (bilj. 712); Andreis: 405 (kat. br. 231), 524 (bilj. 892); Prijepolje: 410 (kat. br. 236), 529 (bilj. 897).
- 32 Kečkemet, *Ivan Rendić*, Perkovac: 307 (kat. br. 15), 480-481 (bilj. 679.); Preradović: 312 (kat. br. 35), 487 (bilj. 699); Starčević: 375-376 (kat. br. 176), 514-515 (bilj. 833).
- 33 Kečkemet, *Ivan Rendić*, Dall'Asta Mohović: 236, 371-372 (kat. br. 164), 513 (bilj. 826); Katalinić: 373-374 (kat. br. 168), 514 (bilj. 830); Borelli: 333-334 (kat. br. 89), 496 (bilj. 753). Usp. Duško Kečkemet, „Sustipanske grobnice," *Kulturna baština* 34 (2007.): 397.
- 34 Kečkemet je pronašao oštećeni sadreni model i prenio ga u Gliptoteku. Kečkemet, *Ivan Rendić*, 22, 332 (kat. br. 85), 495-496 (bilj. 749). Na podacima o modelu autorica zahvaljuje Filipu Turkoviću-Krnjaku, višem kustosu Gliptoteke HAZU, a na fotografijama bronce Ivani Vukasović Lončar, ravnateljici Narodne knjižnice u Supetru.
- 35 Kečkemet, *Ivan Rendić*, Ivanković: 226, 326 (kat. br. 71), 493 (bilj. 736); Petrinović: 408-409 (kat. br. 235), 524-529 (bilj. 896).
- 36 Kečkemet, *Ivan Rendić*, 377 (kat. br. 174), 515 (bilj. 836).
- 37 Duško Kečkemet, *Ivan Rendić: život i djelo* (Zagreb: Akademija likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, 2019.), 18-20.
- 38 Kečkemet, *Ivan Rendić*, izložbe: 89-90, 91; Duboković: 145. Franjo Josip I.: Kečkemet, *Ivan Rendić ALU*, 22.
- 39 Kečkemet, *Ivan Rendić*, 371 (kat. br. 162), 513 (bilj. 824).
- 40 Kečkemet, *Ivan Rendić*, 141, 146.
- 41 Sonja Žitko, *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem* (Ljubljana: Slovenska matica, 1989.), 79. Usp. Viktor Steska, „Kipar Ivan Rendić," *Mladika* 21, br. 10. (1940.): 353.
- 42 Klemm, Miroslav. „Umjetnički oblikovane grobnice," u *Ljepota prolaznosti: varaždinsko groblje*, gl. ur. Mirjana Dučakijević, 70-89 (Varaždin: TIVA Tiskara Varaždin, 2007.).
- 43 Miroslav Klemm, *Nepoznata lica Varaždina* (Varaždin: Modernist nakladništvo, 2018.), 67.
- 44 Magdalena Lončarić, „Varaždinsko groblje - perivoj mira i ljepote," *Hrvatska revija* 8, br. 3 (2003.): 36.
- 45 Vlado Valenčić, „Toman," u *Slovenska biografija* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013.).
- 46 Mateja Breščak, „Kiparski opus Ivana Zajca (1869-1952)" (doktorska disertacija, Sveučilište u Ljubljani, 2022.), školovanje: 29; Trst: 62; Dubrovnik, Split i Rim: 68-72.; Mateja Breščak, *Ivan Zajec (1869-1952)* (Ljubljana: Narodna galerija, 2023.), 33-34; Trst: 59-63.
- 47 Žitko, *Historizem*, 120-121.
- 48 Breščak, *Ivan Zajec (1869-1952)*, 40, 236 (kat. br. 14)
- 49 Sonja Žitko, „Nagrobna plastika slovenskih akademskih kiparjev okrog leta 1900," *Zbornik za umetnostno zgodovino* 33 (1997.): 36-68, 55.
- 50 Breščak, *Ivan Zajec (1869-1952)*, 58, 244 (kat. br. 57).
- 51 Mateja Breščak, „Stiki Ivana Zajca z Ivanom Meštrovičem v luči položaja kiparstva na Slovenskem do prve svetovne vojne," *Zbornik za umetnostno zgodovino* 54 (2018): 138-139.; Usp. Valenčić, „Toman".
- 52 Žitko, „Nadgrobná plastika," 43.
- 53 Gojko Zupan, „Josip Gorup in stavbarstvo v Ljubljani," *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 58 (2010.): 210. Usp. Breščak, *Ivan Zajec (1869-1952)*, 57-58.
- 54 Žitko, „Nadgrobná plastika," 47-48. Breščak, *Ivan Zajec (1869-1952)*, 60-61; 246 (kat. br. 46).
- 55 Breščak, „Stiki Ivana Zajca," 149-150.
- 56 O narudžbi 1899. godine i izradi: Špelca Čopič, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja* (Ljubljana: Moderna galerija, Tiskarna Ljubljana, 2000.), 243-248; Breščak, *Ivan Zajec (1869-1952)*, 126-129; 237-239 (kat. br. 22).

- 57 Breščak, Ivan *Zajec (1869-1952)*, 235 (kat. br. 6). Slovenski kipar Gašpar Porent donosi ilustraciju crteža: *Dom in svet: zabavi in pouku* 8, br. 12 (1895.), 360-361.
- 58 Žitko, „Nadgrobná plastika,” 51.
- 59 Breščak, Ivan *Zajec (1869-1952)*, 160-161. Na fotografiji bronce autorica zahvaljuje dokumentaristici Jassmini Marijan iz Narodne galerije u Ljubljani.
- 60 Ivan Zajec, „Moji spomini,” *Umetnost: mesečnik za umetnostno kulturo* 9, br. 4-12 (1944/5.): 63.
- 61 Breščak, *Kiparski opus Ivana Zajca*, 209-210. Usp. Breščak, „Stiki Ivana Zajca,” 149.
- 62 E. Justin, „Spomin in delo kiparja Ivana Zajca,” *Tovariš: ilustrirana revija* (1. travnja 1949.), 222.
- 63 Breščak, *Kiparski opus Ivana Zajca*, 65-66. Autorica zahvaljuje Mateji Breščak na pomoći i savjetima tijekom istraživanja.

REFERENCES

- Adamec, Ana. *Rudolf Valdec*. Samobor: A. G. Matoš, 2001.
- Breščak, Mateja. „Stiki Ivana Zajca z Ivanom Meštrovičem v luči položaja kiparstva na Slovenskem do prve svetovne vojne.” *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 54 (2018): 133-152.
- Breščak, Mateja. *Ivan Zajec (1869-1952)*. Ljubljana: Narodna galerija, 2023.
- Breščak, Mateja. „Kiparski opus Ivana Zajca (1869-1952).” PhD diss., University of Ljubljana, 2022.
- Čopič, Špelca. *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana: Moderna galerija, Tiskarna Ljubljana, 2000.
- Dom in svet: zabavi in pouku* 8, no. 12 (1895).
- Filić, Krešimir. *Lik Vatroslava Jagića*. Varaždin: Krešimir Filić, 1968.
- Jagić, Vatroslav. *Spomeni mojega života. Svezak II*. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1934.
- Jembrih, Alojz. *Hrvatsko-slovenske književno-jezične veze*. Čakovec: Zrinski, 1991.
- Justin, E. „Spomin in delo kiparja Ivana Zajca.” *Tovariš: ilustrirana revija* (April 1, 1949), 222.
- Kečkemet, Duško. „Sustipanske grobnice.” *Kulturna baština*, 34 (2007): 389-406.
- Kečkemet, Duško. *Ivan Rendić: život i djelo*. Supetar: Skupština općine Brač Savjet za prosvjetu i kulturu Supetar, 1969.
- Kečkemet, Duško. *Ivan Rendić: život i djelo*. Zagreb: Akademija likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, 2019.
- Klemm, Miroslav. „Umjetnički oblikovane grobnice.” In *Ljepota prolaznosti: varaždinsko groblje*, edited by Mirjana Dučakijević, 70-89. Varaždin, TIVA Tiskara Varaždin, 2007.
- Klemm, Miroslav. *Nepoznata lica Varaždina*. Varaždin: Modernist nakladništvo, 2018.
- Lončarić, Magdalena. „Varaždinsko groblje – perivoj mira i ljepote.” *Hrvatska revija* 8, no. 3 (2003): 32-37.
- Mang, Caroline. „Habsburgerdenkmäler in den ehemaligen Kronländern der Habsburgermonarchie – Stationen vom Historismus zur unendlichen Geschichte.” *Peristil* 65 (2022): 115-127.
- Quien, Enes. „Kipar Rudolf Valdec: život i djelo (1872.-1929.).” PhD diss., University of Zadar, 2012.
- Skok, Petar, ed. *Korespondencija Vatroslava Jagića. Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1953.
- Steska, Viktor. „Kipar Ivan Rendić.” *Mladika* 21, no. 10. (1940): 353.
- Šimunić, Ljerka. *Vatroslav Jagić: uz 150. obljetnicu rođenja: Izložbeni salon Galerije slika Varaždin, 6-13. listopada 1998*. Varaždin: Gradski muzej Varaždin, 1988.
- Valenčič, Vlado. „Toman.” In: *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013.
- Zajec, Ivan. „Moji spomini.” *Umetnost: mesečnik za umetnostno kulturo* 9, no. 4-12 (1944-1945): 56-63.
- Zupan, Gojko. „Josip Gorup in stavbarstvo v Ljubljani.” *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 58 (2010): 202-214.
- Žitko, Sonja. „Nagrobna plastika slovenskih akademskih kiparjev okrog leta 1900.” *Zbornik za umetnostno zgodovino* 33 (1997): 36-68.
- Žitko, Sonja. *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1989.

ARCHIVE

State Archive in Varaždin. [0635] Jagić, Vatroslav. Box no. 1. The Correspondence of Vatroslav Jagić.

SUMMARY

On the Attributions of the Grave Monument of the Jagić Family in Varaždin

Shortly after the death of his wife Sidonija née Struppi († Vienna, January 26, 1914), the scholar of Slavic philology Vatroslav Jagić (Varaždin, July 6, 1838 – Vienna, August 5, 1923) commissioned a monument to be built over her final resting place. On the northern side of the oldest part of the Varaždin City Cemetery, a black marble obelisk with a bronze sculpture stands above the Jagić family tomb. A woman in a richly pleated dress sits on the right corner of the obelisk with her head veiled and slightly bowed, and with her hands resting on her right knee. According to its signature, the unembellished obelisk was made by the Slovenian stonemason Feliks Toman (Ljubljana, April 9, 1855 – Ljubljana, December 19, 1939). Valuable information on the provenance and course of commission, creation, and installation of the monument can be found in dozens of letters and postcards sent by the scholar to members of his family and acquaintances. He stated the obelisk was made in Ljubljana whereas the bronze sculpture in a German factory, recommended to him by Caspar von Zumbusch, a German sculptor living in Vienna. By April 1914 Jagić had already found the stonemason and looked at the sketches of the monument in his workshop, presumably. After it was cast in the spring of 1915, the bronze was transported to Ljubljana and alongside the unadorned obelisk to Varaždin where it was erected on May 19, or May 20, 1915. It remains unclear from Jagić's letters if he entrusted the foundry with making the sketches or the plaster model for the sculpture, or if the cast was made following another sculptor's idea. This remains an open question when considering current attributions of the grave monument. A comparison of its stylistic, typological, formal, and morphological traits shows resemblances to the oeuvre of the Croatian sculptor Ivan Rendić (Imotski, August 27, 1849 – Split, June 29, 1932). Archival papers do not support the premise that the Slovenian sculptor Ivan Zajec (Ljubljana, July 15, 1869 – Ljubljana, July 30, 1952) is its author, since he had ended his collaboration with his patron Feliks Toman due to a dispute in 1910. In shedding light on the authorship of the bronze, future research should focus on archival papers about Toman and the foundry and might consider Caspar von Zumbusch's correspondence, assuming he delivered his recommendation in a written form. Jagić's correspondence with Luka Pintar, a Slovenian linguist and literary historian who served as Jagić's intermediary in his communication with the stonemason, might prove relevant in that regard.

ANA KANIŠKI je povjesničarka umjetnosti, luzitanistica i muzejska kustosica. Objavljuje znanstvene i stručne radove. Suradivala je na znanstvenim, leksikografskim i muzejskim projektima. Izlaže na stručnim i znanstvenim skupovima i drži javna predavanja. Autorica je i stručna suradnica izložaba i kataloga. Istražuje likovnu umjetnost varaždinskoga kraja i sjeverozapadne Hrvatske od 17. stoljeća.

ANA KANIŠKI is an art historian, Lusitanist, and museum curator. She has published scholarly articles and collaborated on academic, lexicographic, and museum projects. In addition to presenting her findings at professional and scientific conferences, she gives public lectures. She is an author and collaborator on various exhibitions and catalogs. Her research focuses on the fine art of the Varaždin area and northwestern Croatia from the 17th century onwards.